

román, az ukrán és a magyar közgyűjteményekben őrzött, felbecsülhetetlen értékű örmény középkori és kora újkori illuminált kódexekről is. Ezek a kincsek ugyanis nem a korabeli Örményország, hanem Kelet-Közép- és Kelet-Európában, az ott alapított örmény monostorokban (*vank'*) és parókiákon születtek.

Összefoglalva Claude Mutafian könyve nemcsak a szigorúbb értelemben vett armenológia, hanem az erdélyi, a lengyel, a magyar, a román (moldvai) és az ukrán történettudomány számára is hiánypótló és immár megkerülhetetlen munka, amely egységes egészként tekint a kelet-európai örmény közösségek történetére, s azt is sugallja, hogy lengyelországi, a moldvai és az erdélyi örmény diaszpórák testvér-közösségek voltak, hiszen viszonylag hosszú ideig

szoros gazdasági kapcsolatban álltak egymással. Itt csupán annyi különbség mutatkozik meg, hogy míg a lengyelországi 1626-ban és az erdélyi örmények 1689-ben katolizáltak, addig a moldvai örmény közösség a sorozatos katolizálási kísérletek ellenére is megmaradt eredeti keleti rítusában. Ám ennek ellenére az előbb említett gazdasági kapcsolatok fennmaradtak egészen a 19. század közepéig, mert a 17. századi katolizáció miatt a lengyelországiak és az erdélyiek lassan, de biztosan beolvadtak az őket körülvevő többség kulturális és nyelvi közegebe, míg a moldvaiak a közelmúltig meg tudták őrizni eredeti örmény identitásukat és archaikus nyelvjárásukat.

Nagy Kornél

Egy újjáélelt kastély falképei

*Fehér János: Az olaszteleki Daniel-kastély és 17. századi falképei.
Daniel Kastély Egyesület, Olasztelek, 2016. 175 old., 234 illusztráció*

Az olaszteleki Daniel-kastély helyzete az erdélyi viszonyok között kivételesen szerencsésnek, példaértékűnek mondható. A kommunista évtizedeket és a rendszerváltást viszonylag ép állapotban átvészelt épület és a környező telket 2009-ben vásárolták meg jelenlegi tulajdonosai, Rácz Attila és Lilla, akik turisztikai rendeltetést szántak neki. Ennek megvalósítása érdekében a vásárt követő öt év alatt (2014-ig) előbb régészeti, művészettörténeti és történeti kutatásnak vetették alá, ezt követően példamutatón restaurálták alkalmassá téve a kastélyszálló funkcióinak betöltésére. A történetben dicséretreméltó és követendő példa az is, hogy a felújítással párhuzamosan elkészült a kastély alább bemutatásra kerülő monográfiája is. Az igényes megjelenésű kötet egyszerre teljesíti egy szakmonográfia kívánalmait, és próbálja felkelteni a környék építészeti emlékei iránt fogékony turisták érdeklődését.

A kötet szerzője nem szorul különösebb bemutatásra, így munkásságát csak néhány szóban vázolom. A Babeş-Bolyai Tudományegyetem Történelem és Filozófia Karán szerzett művészettörténeti oklevelet és mesteri címet több mint egy évtizede. Vargyasi származásúként már akkor elkezdett foglalkozni a vargyasi Daniel család vargyasi és olaszteleki kastélyaival. 2007-ben Teleki Mihály fejedelmi kancellár udvartartási naplójának¹ kiadásával hívta fel magára a szakma figyelmét. A forrás precíz átírása és mutatósága példaértékű a műfajban, részletes bevezetőjében ugyanakkor alapos és hiánypótló kutatást közöl Teleki Mihály udvaráról. A 17. századi, elsősorban Apafi kori erdélyi udvartörténeti források feltárása jelentős vetülete lett és maradt kutatásainak, ahogy

¹ *Teleki Mihály udvartartási naplója (1673–1681)*. Bevezetővel, jegyzetekkel, mutatóval közléteszi Fehér János. Entz Géza Művelődéstörténeti Alapítvány, Kvár 2007.

erre a bemutatandó kötet is rávilágít. Az utóbbi években mondhatni *Erdővidék művészettörténet-szévé* vált. Kiváló emlé- és forrásismerete miatt szaktudása lassan megkerülhetetlen a régió műemlékkutatásainál. Sorra jelennek meg kisebb ismertető füzetek a vidék műemlékeiről, az utóbbi években pedig két nagyobb monográfiát is közölt Dobó elűnt településéről illetve a Bölöni templomvárról.² Dolgozatainak hitelessége, szakszerűsége munkamódszeréből adódik: az épület alapos – legtöbbször sajátkezü – kutatása, a rá vonatkozó mélyreható és körültekintő levéltári forrásfeltárással, a könyvészeti és képi források bevonásával társul és vezeti el az értelmezéshez. Az egyes épületek keletkezésének történelmi kontextusa sokszor külön monográfiával ér fel munkáiban.

A jelen kötet is több mint amennyit címében sejtet. Öt fejezete valójában három nagyobb szerkezeti egységet képez: egy családtörténeti és birtoktörténeti bevezetőt, melynek keretében a szerző külön hangsúlyt fektet az olaszteleki birtok 17. századi tulajdonosaira – „Nagy” Daniel Mihály, Daniel János és ifj. Daniel Mihály pályájára; ezt követi egy, a kastély építkezéseit és történetét a 17. századtól napjainkig rekonstruáló egység; végül kiemelten foglalkozik a kastély kuriózumát és legfőbb vonzási értékét képviselő, újonnan feltárt falkép-együttessel. A falképek részletes leírásával párhuzamosan ezek értelmezését kísérel meg, végül megpróbálja beágyazni őket a 17. századi falképfestészet kontextusába.

Az indító fejezet a Daniel család olaszteleki birtoklását és művészetpártolását boncolgatja. A Daniel család – melynek alapítóját a vélhetően vármegyei származású Rákosi Dánielben (említve az 1510-es években) feltételezi a szerző – a 15. század végén már biztosan rendelkezett vargyasi birtokokkal, Olaszteleken pedig legkésőbb a 16. század utolsó harmadában jelent meg. Daniel János (mh. 1654) költözött először Olasztelekre, így őt

tekinthetjük a család olaszteleki ága megalapítójának. Hamar kiderül, hogy egykor nemcsak a szóban forgó, hanem négy rezidenciája állt a családnak az olaszteleki birtokon. Ezek közül három 17. századi kőépület volt. A rájuk vonatkozó források szétválasztása már önmagában is bonyolult feladat lehetett, főleg, hogy a századok során a legkülönbözőbb megnevezésekkel illették a három épületet, jól megtevesztve, mint kiderül, korábbi kutatóikat. A kötet témáját képező Daniel-kastély szomszédságában áll napjainkban is az ún. Bethlen-kastély (másképp *hátsó kúria*, *kicsi kastély* vagy *Bónis-féle udvarház*). Ez utóbbi mellett, délre helyezkedett el az 1802-ben összeomlott kúria (másként *régi udvarház*), és végül egy fa udvarházzal is tudomást szerzünk. Ezek közül a Bethlen-kastélynak a történetét is felgöngyölti a szerző saját falkutatásai és levéltári források alapján, feltételesan hozzá kapcsolva a kastélyba másodlagosan befalazott és Daniel János monogramjával ellátott 1649-es reneszánsz kő ajtókeretet. Kitér továbbá az épület 18. századi igényes asztalosmunkáira egy helyi asztalosműhelyt és annak környékbeli alkotásait körvonalazva. Az udvarház építési fázisait periodizációs ábrán szemlélteti a szerző.

Ahogy a Bethlen-kastély megnevezése is sejteti Bethlen Gábor fejedelem (1613–1629) „*olaszteleki kalandjai*” sokáig elevenen éltek a helyi köztudatban. A hozzá kapcsolódó történetek valóságmagvát keresi a kötet egyik legélvezetesebb gondolatfejtése, több helyen pontosítva Orbán Balázs, Kővári László, és az ifjú Thaly Kálmán 19. századi írásait. A szaldobosi borvízforrást valóban látogatta élete utolsó időszakában a fejedelem ettől remélve jobbulását, ám az, hogy a Bethlen-kastélyban kerek egy évig ünnepelte volna esküvőjét Brandenburgi Katalinnal, csak helyi mítosz. Elképzelhető, hogy vadászni is járt a vidékre id. Daniel Mihály meghívására, aki viszont inkább Vargyason láthatta vendégül, és nem Olaszteleken, ahol akkoriban még nem valószínű, hogy állt reprezentatív rezidenciája.

A Daniel-kastélyra térve a részleges régészeti ásatások és az általa végzett falkutatások eredményeit írott források segítségével értelmezi, és

² Dobó. *Egykori település a Kormos mentén*. Dobó-Vallál Egyesület, Barót 2014; *A bölöni unitárius templomvár*. Dobó-Vallál Egyesület – Bölöni Unitárius Egyházközség, Barót–Bölön 2015.

keltezi az épületet 1669 és 1680 közé, ifj. Daniel Mihály és felesége, Haller Judit idejére. A kutatások során előkerült reneszánsz faragványokra hívja fel a figyelmet, ajtó- és ablakkeret, lépcsőfokok töredékeire. Néhány pillérlábazat és fejezet alapján egy árkaDOS tornác létét feltételezi a szerző, amelynek helyét azonban egyelőre csak találgatni lehet. Részletesen kitér a kastély legkvalitásosabb kőfaragványára, az 1669-es címeres, edikulás emléktáblára. Meggyőzően rekonstruálja, és archív felvételekkel szemlélteti is a faragvány viszontagságait, „*metamorfoziszait*” az elmúlt száz év során. Ezt követően alapos stíluskritikai elemzésnek veti alá a címeres kompozíciót, amelyet eltérő kőnyaga és a környék alkotásai közül kiemelkedő színvonal miatt is a brassói kőfaragók kvalitásosabb alkotásaihoz kapcsol. A dombormű analógiáit a környék faragott szöszékein és síremlékein, a címeres kompozíció rokonait a korabeli nemeslevelek címerképei között keresi. Az olykor manierista motívumokkal díszített, oszlopokon nyugvó háromszögű edikulás szerkezet valójában a 16. századi itáliai építészeti traktátusokra vezethető vissza, melynek divatját Erdélyben a 17. századi fejedelmi építkezések alapozták meg. Hasonló struktúrájú emléktábla jelölhette Bocskai István kolozsvári, Bethlen Gábor marosillyei szülőhelyét, továbbá a gyergyószárhegyi kastélyt. Az építető házaspár mecenatúrájához kapcsolható más alkotásokat is bevon elemzésébe, így a Vargyasra került feliratos kútkávvát, meg az olaszteleki református templom úrasztali edényeit.

A kastély leglátványosabb és legkülönlegesebb díszítményét képezik a közelmúlt feltárásai során elég váratlanul előkerült falképek. Az együttes egyrészt a festett falfelület eredetileg hatalmas méretei révén tűnik ki: a 8,60 x 25 m-es dísztermet köröskörül falképes jelenetek díszítették, és ezek elég jelentős mértékben napjainkig fennmaradtak (tíz jelenet vehető ki többé-kevésbé töredékesen). Kitérünk másrészt a tematikája miatt is, amely jelen ismereteink szerint egyedi az erdélyi emléktanyagban. A szerző egy családi krónikaszerűségként értelmezi az együttest, feltételezése szerint az egyes jelenetek

a Daniel család történetéből ragadnak ki jelentősebb eseményeket, amelyek a család felemelkedését illusztrálják az udvari hierarchiában: pl. „Nagy” Daniel Mihály portai követsége és az adó beszedgáltatása, Bethlen Gábor látogatása „Nagy” Daniel Mihálynál, Daniel János ceremóniamester jelenléte Rákóczi Zsigmond és Pfalzi Henrietta Mária sárospataki esküvőjén.

Újszerű felvetései miatt a legtanulságosabb része ez a kötetnek, amely ugyanakkor stílusának köszönhetően a könyv legolvashatóbb fejezetét is képezi. A szerző nem száraz leírásait közli az ábrázolásoknak, hanem minden azokon feltűnő részlet kapcsán megragadja az alkalmat, hogy a 17. századi fejedelmi és nemesi udvari élet különböző aspektusaiba, eseményeibe beavassa az olvasót. A kötet itt kapcsolódik össze a szerző udvartörténeti kutatásaival. Korabeli naplóirodalomból, levelezésből kiemelt szemléletes forrásrészletekkel illusztrálja többek között a fejedelemség kori portai követjárásokhoz kapcsolódó szokásokat, színes képet kínálva a portai követfogadás és ajándékozás ceremóniáiról, megtudjuk, hogyan zajlott a menyasszonyválasztás a fejedelmi udvarban, hogy zajlott Rákóczi Zsigmond esküvője Crossenben megbízással, ahol a herceget Rhédei Ferenc képviselte, illetve milyen volt a sárospataki lakodalom. A jelenetek értelmezése a felvonultatott rengeteg fogódzónak köszönhetően igencsak megalapozottnak tűnik, mégis merésznek mondható, hogyha tekintetbe vesszük, hogy témáját illetően egyetlen analógiája sincs az erdélyi emléktanyagban. Amint az az általa is felvázolt áttekintésből is kiderül, a korabeli erdélyi falképes dekorációk ábrázoltak államférfiakat, hadvezéreket, allegorikus és bibliai témákat, emblémákat, városi látképeket, térképeket, kárpitok vagy gobelinek másolatait, de családi krónikával eddig nem találkoztunk. Az olaszteleki falképekhez témájukban legközelebb a portrégalériák, a vadász- és harci jelenetes falképek állnak. Stilisztikailag a csíkrákosi Cserei-kúria homlokzatának mára elpusztult vadászjelenetei (1674–1679) hasonlítanak leginkább az olaszteleki falképekhez, olyannyira, hogy a szerző mesterazonosságot is feltételez esetükben.

A szerző értelmezését tehát akár provokációnak is tekintheti a szakma, amellyel a további kutatások során mindenképp számolni kell. Egy szakmai eszmecsere kiindulópontja lehetne, amely akár alátámasztja, akár cáfolja a szerző érvelését, mindenképp közelebb vezethet régióink falképegyütteseinek az értelmezéséhez.

Az egész munkát jellemzi a Fehér Jánostól megszokott pontos és minden részletre kitérő dokumentáltság. Állításainak legnagyobb részét a korabeli forrásokból vagy a szakirodalomból vett idézetekkel igyekszik alátámasztani. A gyakran elég terjedelmes beékelte idézetek, bár kétségtelenül élvezetesekek a történeti forrásszövegek fordulataihoz szokott szakemberek számára, a laikus olvasónak megnehezítik a dolgát, és megnehezítik olykor a gondolatmenet követését is.

Külön kiemelendő a kötet képanyaga, ez tudniillik nem egyszerű illusztrációs anyag, hanem

forrásértékű képeket foglal magába. Modern fényképek és légi felvételek mellett periodizációs alaprajzok, egy kataszteri térkép, felmérési rajzok, régi képeslapok és nem utolsósorban rekonstrukciós rajzok segítik a szövegértést. Az utóbbiak Gyöngyössi János nagyon látványos alkotásai, melyek egyrészt a kastély különböző építési fázisait szemléltetik, másrészt a falképek rekonstrukciós rajzai. Sajnálatos, hogy a fotók és reprodukciók színvilága olykor torzítja a valóságot, a felvételek színhőmérséklete nem egységes.

Végül dicséretes és ugyancsak követendő gyakorlatként értékelhető, hogy valamivel tömörebb változatban, egy önálló kötetben angol és román fordításban is megjelent a monográfia, a kastély története így minden érdeklődő szakember és turista számára megfelelő terjedelemben és élvezhető formában elérhetővé vált.

P. Kovács Klára